

„...A FAJI GYŰLÖLET IGAZOLÁSA BÜNTETENDŐ”*

Az Alkotmánybíróság 18/2004. (V. 25.) AB határozata mintha egyszer és mindenkorra ellehetetlenítette volna Magyarországon a rasszista gyűlöletbeszéd egyes formái elleni, Európa számos országában elfogadott és elvárt büntetőjogi fellépést.¹ Vajon szükségszerűen következett-e ez az elutasítás az Alkotmánybíróság korábban kialakított, a szólásszabadságot védő elvi álláspontjából? Az alábbiakban áttekinthetően azokat a főbb szempontokat,² amelyek a közösség elleni izgatás, a gyalázkodás és a becsmérlés bűncselekménnyé nyilvánítását 1992 óta alkotmányellenessé teszik az Alkotmánybíróság szemében. Megvizsgálom továbbá, hogy a szólásszabadság védelmére vonatkozó alkotmánybírósági szempontok érvényesítése mellett lehetséges-e büntetőjogi³ fellépés a gyűlöletbeszéd⁴ egyes kategóriái ellen – anélkül, hogy a véleménynyilvánítás szabadságának egész jelenlegi védelmi rendszere sérelmet szenvedne.

Amikor a politikai felháborodás hatására a törvényalkotó ismételt megkísérelt jogi eszközöket teremteni a gyűlöletbeszéd elleni fellépéshez, ezt az Alkotmánybíróság a 30/1992. (V. 26.) AB határozatban kialakított felfogására támaszkodva alkotmányellenesnek találta. Jelen tanulmány azt vizsgálja, mennyiben bizonyultak érvényesnek a véleménynyilvánítás szabadságát megalapozó 1992-es feltevések, s hogy valóban az eredetileg meghatározott és formálisan mindig is mérve követett szempontok érvényesültek-e az alkotmánybírósági gyakorlatban az elmúlt tizenkét évben. Megítélésem szerint az 1992-es feltevések normatív védhetők ugyan, de empirikusan nem igazolódtak; érthető hát, hogy – mint egy életidegen megoldás forrását – folyamatosan támadták az elmúlt években. A kérdés az, hogy lehetséges-e az eredeti normatív szempontok, azaz a közbeszédbe való állami be nem avatkozás követelményének sérelme nélkül a társadalmi realitásokhoz igazítani a szólásszabadságot maximalizáló, e jog kitüntetett helyét megőrző okfejtést.

* Egyezmény a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről, 4. cikk. Ez a tanulmány a Györgyi Kálmán 65. születésnapjára készült kötetben megjelent tanulmányomra épül (SAJÓ András: *Rasszista nézetek büntetésének alkotmányosságáról*, in *Györgyi Kálmán ünnepi kötet*, szerk. GELLÉR Balázs, Budapest, KJK-Kerszöv, 2004, 479–509).

Az 1992-es határozatban az Alkotmánybíróság – anélkül, hogy elkötelezte volna magát a szólás eszköz természetére (például a politikai demokráciát szolgálja) vagy önértéke (például önmegvalósítás) mellett – a véleménynyilvánítás problémáját egy demokratikus társadalmi működés keretei közé helyezte el.⁵ Ezt a felfogást a 2004. évi határozat a következőképpen foglalja össze: „A szólás szabadságának állapota a demokrácia fokmérője. Minél kevesebb korlátozás nélkül érvényesülhet a véleményalkotás és -nyilvánítás joga, annál biztosabb lábakon áll az alkotmányos demokrácia. Egy valóban szabad társadalomban a szélsőséges nézetek hangoztatása önmagában nem idéz elő zavargásokat, hanem hozzájárul a köznyugalom és közrend alakításához, a lakosság toleranciaszintjének emeléséhez. [...] A türelmes, a szólás valódi szabadságát biztosító társadalom visszahat az egyénre, erősíti polgárainak jellemét, olyan intellektuálisan független személyeket nevel, akik autonóm módon képesek életük irányítására, az általuk vallott eszmék és értékek iránt elkötelezettek, de nyitottak a más véleményt vallók és másként gondolkodók érveire.”

Az 1992-es hitvallás szerint a toleráns társadalom, a valóban szabad társadalom kommunikációs modelljében a „minél több és minél többféle beszéd” felel meg a szólásszabadság eszményének, akár mert a szólás önérték, akár mert más értéket szolgál. A vezéreszme szerint „a gyalázkodásra bírálat kell hogy feleljen. E folyamatba tartozik az is, hogy számolni kelljen magas kártérítésekkel.⁶ Büntetőjogi büntetésekkel azonban nem a közvéleményt és a politikai stílust kell formálni – ez paternalista hozzáállás –, hanem más jogok védelmében az elkerülhetetlenül szükséges esetekben szankcionálni.”

A magyar Alkotmánybíróság felfogásától egyáltalán nem áll távol az a nézet, hogy az alapjogok védelme, sőt előmozdítása az állam kötelessége. Az 1992-es határozat szerint az államnak gondoskodnia kell az alapjogok érvényesülésének feltételeiről, és az alanyi jogokhoz kapcsolódó helyzeteket is védenie kell. A szóláskorlátozás megítélésekor tehát egy államilag előmozdított, de éppen ennek következtében szaba-

don, saját törvényei szerint működő közvélemény, kommunikációs tér szolgál normatív alapul a testület számára az egyes közlések megítélésékor. Az Alkotmánybíróság kiindulópontja szerint minden közlés szabad – a közlés tartalmától függetlenül –, de korlátozható, ha magát a kommunikációs teret veszélyezteti, sérti, ha például mások közlési lehetőségét kizárja, ha mások jogait vagy a diskurzusközösség működésének társadalmi alapjait kockáztatja.

Az Alkotmánybíróság érvelése alapján értelmes feltevés, akár értelmes kiinduló feltevés lehet, hogy a szélsőséges nézetek hirdetői, ha megfelelő válasszal kerülnek szembe, akkor elszigetelődnek, a vita pedig erősíti a toleranciát. De mi a teendő, ha a feltevés, mely a totalitarizmus bukása után mindenestre merésznek tűnt, nem igazolódik? Meddig kell a tévesnek tűnő feltevést érvényesnek tekinteni? Az sem világos, hogy mondjuk a náci népirtás ismételt tagadását tiltó norma miféle „nyitott vita létrejöttét” lehetetlenítené el „a politikai diskurzus kialakulása előtt”.

Az Alkotmánybíróság elvi indíttatású pedagógiai optimizmusa megfelel a *sapere aude* kanti felvilágosodásprogramjának. Minél többet vitatkoznak, minél többféle nézet jelenik meg, annál autonómbabak lesznek az emberek. Fel kell tenni azonban a kérdést: valóban így működik a modern demokrácia? Valóban elvonatkoztatva a ténylegesen létező, történelmileg kialakult és történelmileg terhelt diskurzusközegtől az Alkotmánybíróság, vagy inkább abban nincs egyetértés a becsmérést büntetni kívánó Országgyűlés és az Alkotmánybíróság között, ahogyan a ténylegesen létező kommunikációs hálót értékelik? Egy valóban szabad társadalomban a szélsőséges nézetek valóban nem okoznak zavargást és nem zavarják a köznyugalmat? Valószínűleg helytállóbb az a feltevés, mely szerint egy valóban szabad társadalomban nincs ok szélsőséges nézetekre. Egy valóban szabad társadalom az előítéletektől is szabad. Mindenesetre a szélsőséges nézet a szabadabb társadalom tagjait is épp annyira zavarja, mint a kevésbé szabad társadalom jó ízlésű tagjait.

Tegyük fel, hogy az 1992-es pedagógiai optimizmus indokolható feltevés. Indokolható, sőt lelkesítő, ámde akkor is csupán feltevés, melynek érvényességét időről időre ellenőrizni kell. 1992-ben maga az Alkotmánybíróság jelezte, hogy a rendszerváltással – mint átmeneti sajátos állapottal – járó körülményekkel tisztában van, és azzal is, hogy a gyűlölködés büntetlen kifejezhetősége fokozhatja a társadalmi feszül-

segeket. Úgy ítélte azonban, hogy a totalitárius elnyomás után különösen fontos a társadalmi párbeszéd lehetővé tétele, mégpedig a szólás korlátainak lebontásával.⁷ Nem naivítás ez az adott társadalmi körülmények közt? Elvégre az 1992-es döntés egyik előadó bírása is „meglehető idealizmusnak” nevezte a határozat kiinduló feltevését. Érvényesek ezek a diskurzusfeltevések a rendszerváltás után, a megszilárdult demokráciában is? 2003-ban az Országgyűlés és a közvélemény jelentős része úgy találta, hogy a szólásszabadság hatására vonatkozó feltevésnek túl sok jelenség mond ellent. Itt nem tárgyalandó okokból az Alkotmánybíróság úgy véli, hogy a társadalmi körülmények és az azok diktálta szükséglet megítélése végső fokon az ő kizárólagos joga, s nem az Országgyűlés a végső illetékes. De ha így van, akkor az Alkotmánybíróságnak el kell végeznie ezt az értékelést,⁸ s ennek ellenőrizhető módon kell történnie. Erre azonban nem került sor, és az Alkotmánybíróság a 2004. évi határozatban nem is vindikál magának erre jogot – mely esetben viszont, gyanítom, el kellett volna fogadnia az Országgyűlés értékelését.

A másik, ezzel azonos következményre vezető lehetőség szerint Magyarország, mint annyi más – talán minden más – ország, nem éri el az 1992-ben tétélezett legendás (mondhatni, mitikus) „valóban szabad társadalom” szintjét, amely szint a normatívnak tekintett vélemény szabadság-felfogás működésének előfeltétele. Ha a létező társadalmak nem ideálisak, és a magyar társadalom éppen a gyűlöletbeszéd és következményei tekintetében nem az, ha az emberek nem angyalok, úgy felvetődik, indokolt-e egy ilyen kevésbé szabad társadalomban azt a mércét alkalmazni, amely a „valóban szabad társadalomra” érvényes.

Egyéb (még említendő) körülményektől el is tekintve, csak akkor lenne alkalmazható ez a mérce, ha közelebb hozná a toleráns társadalmat. Ez ugyan bizonyos körülmények közt elképzelhető, de a bizonyításra vagy valószínűsítésre nem kerül sor a határozatokban.

A jogkorlátozás alkotmányossági felülvizsgálata során emellett számításba kell venni azt is, hogy a szabadság esetleges, remélt megvalósítása mint cél nem azonos a szabadság biztos kiteljesedésével. Az arányosság megállapításakor – mivel a szabadság pusztán remény – a feltételezett állapot diszkontálendő. Így tehát az arányosság megállapításakor a szabad szólással elérendő cél (a szabadság eshetősége) kisebb súllyal esik a latba a köznyugalom és mások jogainak védelme mint alkotmányos célok megvalósításával

szemben, mivel az ezek szolgálatában alkalmazott szóláskorlátozással a reménybeli szabadság sérül. Egy utilitárius szempontot is érdemes megfontolnunk: a szólas tartalomtól független védelme első pillantásra valóban maximálja a megszólalásokat, ezáltal hozzájárulhat egy sokszínű társadalmi diskurzus kialakulásához; ám ha meggondoljuk, hogy a megfélemlítő szólas másokat elhallgattat, már nem állítható olyan biztosan, hogy a korlátlan szólas feltétlenül szolgálja a minél teljesebb szólásszabadságot.

Az empirikus tapasztalatok szerint a társadalmi diskurzust, a közvélemény szabad formálódását torzítja a szélsőséges gyűlöletkeltés. Ezért egyes gyűlöletkeltő, különösen rasszista közlések védendőségét az ezek miatt sérülő elvek nem alapozzák meg, mivel valószínűtlen, hogy e közlések hozzájárulnak a közösségfenntartó diskurzushoz.⁹ A példa kedvéért tegyük fel, hogy egy vita egyik résztvevője valamely faj alsóbbrendűségét hirdeti, mivel a faj tagjai vérfertőzéstől származnak. Vitapartnere erre e faj felsőbbrendűségével replikáz, a vérfertőzés mint vérmegőrzés magasabbrendűségét állítva. Ez az „eszme-csere” aligha felel meg annak az elképzelésnek, amelyben „a változatos hangok lehetőséget nyújtanak az autonóm egyén számára a választásra, az egymással versengő érvek felvonultatása pedig hozzájárul a felmerülő társadalmi probléma mielőbbi megoldásához”. Távolról sem egyértelmű, hogy a „versengő érvek felvonultatása” körébe tartoznának az „indul a vonat Auschwitzba” kezdetű rigmusok, s a rasszista nézetek szabadversenye sem járul hozzá igazolhatóan „a felmerülő társadalmi probléma megoldásához.” (A megítélési szempontok a 2004-es döntésből származnak.) Miféle politikai vita az, ahol az egyik fél azt mondja a másikról, hogy a másikat ki kell rekeszteni a társadalmi érintkezésből, az országból, a másik pedig azt mondja, hogy kérem szépen, ne tessék azt tenni, mi ide tartozunk? Nem sorolható a demokratikus közösség értelmes vagy bármiképp elfogadható vitái közé a szélsőséges gyalázkodás, pusztán mert ez alkalomból állampolgárok csoportjának alkalma nyílik emlegetni, hogy ők igenis a nemzet részei.

Tekintettel arra, hogy a méltóságot sértő, rasszista kijelentések (akárcsak a jó hírnevet sértő tényállítások, az öncélúan megalázó vélemények) a demokratikus közösség társadalmi párbeszédét nem mozdítják elő, nincs tartalmi ok e kijelentések védelmére. Az Alkotmánybíróság által is elítélt, a civilizáció értékeit veszélyeztető nézeteket ezért a szólásszabadság konzekven-

cionalista felfogásában nehéz igazolni. Csakhogy a közlésnek a diskurzusközösségre gyakorolt esetlegesen negatív hatása, sőt egyesek feltételezhető méltóságsérelme önmagában nem elégséges érv a büntetőjogi fellépésre. A minden szólas védeltségét képviselő álláspont egyik érve szerint az államnak nincs joga vélemények közt tiltással különbséget tenni. E tekintetben a konzekvencionalista érv szerephez jut: ha egyszer az állam eldöntheti, hogy melyek a helytelen nézetek, csak a demokratikus folyamat „jóérzése” szab gátat annak, hogy más tartalmak is a tiltólistára kerüljenek; a végén aztán az állam a helyes nézetet is előírja. Az Alkotmánybíróság is a vélemények tartalmi alapon való állami megkülönböztetésének elfogadhatatlanságát képviseli, mondván, az állam „pusztán azok tartalma alapján nem tilthatja be bizonyos nézetek kinyilvánítását, terjesztését, és nem nyilváníthat egyes álláspontokat más álláspontoknál értékesebbnek...” Az Alkotmánybíróság természetesen jó okkal félti a diskurzusteret a tartalmak közti állami különbségtételtől. De nem foglalkozik azzal, hogy mi történik e diskurzustérrel, ha az azt pusztító erők, nézetek válnak uralkodóvá e térben – noha e pusztító erők lehetőségével már 1992-ben tisztában volt, és azóta észlelhette is ezeket a hatásokat.¹⁰

Valójában persze az állam egyes álláspontokat folyamatosan másoknál értékesebbnek nyilvánít, a hangsúly itt azonban a nézetek tiltásán van. A tartalmi különbségtétel tilalma mindenekelőtt a büntetőjogra vonatkozik. E tilalom leggyakoribb érvei a következők: a tartalmak közti különbségtétel mint a tiltás alapja visszaéléshez vezethet („slippery slope”); az állam nem rendelkezik megfelelő, elfogulatlan tudással; az állam nem illetékes világnézeti kérdésekben állást foglalni (amely kontextusban a rasszizmus világnézet lenne). Az Alkotmánybíróság azonban egy más megközelítésben tartja elfogadhatatlannak a tartalom szerinti véleménymegkülönböztetést. E szerint ugyanis „sértené az egyének egyenlő méltóságú személyekként kezelésének követelményét (egy ilyen tilalom azt eredményezné, hogy az emberek bizonyos csoportjai nem adhatnak hangot személyes meggyőződésüknek).”¹¹

Vajon sérti-e a méltóságot, ha az emberi méltóság sértésében megakadályoznak egyeseket? Eszközként kezelik-e azt a személyt, aki magát lealacsonyítani készül a rasszista közléssel? A kijelentések közti megkülönböztetés tagadná annak elvi lehetőségét, hogy amíg nem ártanak másnak, a szélsőségesek egyenlők a többiekkel, bármit gondoljanak is? És vajon önkényes kezelés, önkényes csoportképzés-e az, ha a másoknak ártó személyeket külön csoportként kezeljük? (Ilyen külön csoport lehet például a társadalmi megítélés szerint másnak sérelmet okozó bűnelkövetők

csoportja). E kételyek természetesen csak akkor relevánsak, ha igazolni tudjuk, hogy meghatározott tartalmak adott társadalmi körülmények közt in abstracto, erőszak nélkül is ártalmasak. Ezt a lehetőséget az Alkotmánybíróság 2004-es döntésében kizárni látszik, mikor leszögezi, hogy csak a vélemény mint közlés közvetlen és belátható következménye alapozza meg a büntetőjogi felelősségre vonást.

A magyar felfogás a tartalmak megkülönböztetésének tilalmához ragaszkodva ellentétbe kerül mind az amerikai, mind az európai felfogással. Az amerikai felfogás szerint lehetnek értéktelen közlések, azaz bizonyos tartalmakat, részben hatásukra tekintettel, megkülönböztetnek a védelemre méltó tartalmaktól. Az „értéktelen közléseknél” a közlésben álló tett, az aktus dominál. Témánk szempontjából ilyenek az úgynevezett fighting words, az olyan kijelentések, melyek ütéssel érnek fel és fizikai választ hívnak ki, valamint a megfélemlítő közlések. Az Emberi Jogok Európai Bírósága ítélezési gyakorlata szerint a joggal való visszaélés nem védett, vannak védelemre méltatlan tartalmak: részben éppen azok, amelyeket a 2003. évi izgatási törvénymódosítással valószínűleg szankcionálni próbáltak.¹² Már a törvénytervezet benyújtásakor ismert volt a Garaudy kontra France döntés,¹³ melyben az egyebek közt közösség elleni izgatásért elítélt muzlim filozófus panaszának helyt sem adott az Európai Emberi Jogi Bíróság, mivel Garaudy antiszemita és revizionista könyve pusztán mások egyezményes jogának a megsemmisítésére irányult.¹⁴

Az Alkotmánybíróság azonban nem csak a tartalmak közti állami válogatástól félti a szabad diskurzus terét. Az izgatás átértelmezése és a becsmérlés büntetendővé tétele elleni második megfontolás szerint a büntetőjogi eszköz megengedése olyan visszaélési lehetőség az állam kezében, mely ártalmatlan tartalmakat, közléseket is büntethet. Ez ellen jelent védelmet a korlátozási eszköz arányosságára vonatkozó követelmény. Mivel azonban az arányossággal könnyű visszaélni, az Alkotmánybíróság egy kategorikusabb megközelítést érvényesít, amennyiben csak a közlés közvetlen és belátható következménye alapozza meg a büntetőjogi felelősségre vonást. De miben is áll ez az elfogadhatatlan, a büntetőjogi korlátozást is arányosnak mutató következmény?

Az Alkotmánybíróság a véleménynyilvánítás büntetőjogi korlátozásának vizsgálatakor egyrészt a korlátozással szolgált célra, másrészt arra van tekintettel, hogy a büntetőjog mint a cél elérésének eszköze a „legenyhébb alkalmas”, illetve feltétlenül szükséges legyen.

Az 1992-es határozatnak az alkotmányosan védhető jogtárgyra vonatkozó felfogása homályos – és ez a homály a gondok igazi forrása. Amennyire ez a hatá-

rozat szövegéből megállapítható, úgy látták a bírúk, hogy az izgatási és becsmérlési tényállás a „szélsőséges”¹⁵ közlési megnyilvánulásokat kívánja kriminalizálni. A szélsőséges megnyilvánulás nem önmagában, hanem akkor büntetendő, ha uszít és – esetleg és/vagy – közvetlen (alap)jogot sért. Uszításon azt kell érteni, ami – a határozat szerint – a Kúria gyakorlatában izgatásnak számított. E szerint „a törvény eme sértő véleménynek nyilvánítása, hanem olyan lázongó kifakadások értendők, amelyek alkalmasak arra, hogy az emberek nagyobb tömegében a szenvedélyeket oly magas fokra lobbantsák, amelyből gyűlölet keletkezvén, a társadalmi rend és béke megzavarására vezethet (Büntetőjogi Döntvénytár 7. köt. 272. l.). Nem izgatás tehát a bírálathelytelenítés, kifogásolás, sőt még a sértő nyilatkozat sem; izgatásról csak akkor van szó, midőn a kifejezések, megjegyzések stb. nem az értelemhez szólnak, hanem az érzelmi világra akarnak hatni s szenvedélyek, ellenséges indulatok felkeltésére alkalmasak.”¹⁶

Ez a felfogás több szempontból aggályos. Az Alkotmánybíróság 1992-ben azért választotta ezt az értelmezést, mert abban a Kúria százéves gyakorlatát látta („rég, jó, megbízható, nemes...”); kétségtelen, az ilyen pszeudohistorikus megalapozás alkotmánybíróságok és nemzetmegalapozók körében megszokottak tekinthető. Az még csak érthető, hogy ha bírói értelmezést kellett választani, akkor a Kúria gyakorlata 1992-ben vonzóbbnak tűnt, mint a Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának gyakorlata. Ám a választás önkényes, mivel a kúriai gyakorlat ingadozott, és korántsem képviselt minden esetben ilyen megszorító álláspontot – amely egyébként is igen messze esik az 1992-es, de különösen a 2004-es határozat közvetlen jogsértésfelfogásától. Erre a következtetésre juthatunk, ha áttekintjük az Edvi Illés-, illetve a Grill-féle gyűjteményben közölt eseteket. A Kúria gyakorlatában a mai jogászoknál sokkal otthonosabban mozgó korabeli jogtudósok, akikre a 2003. évi törvényjavaslat indoklása hivatkozik, a szenvedély, a megvetés felébredését, meghatározott – a társadalmi rendre veszélyes – lelkiállapotot emlegetnek az izgatás sajátságaként, mint amiből a köznyugalom megzavarása származhat. Ez a megközelítés a szólásszabadság szempontjából azonban elfogadhatatlan lenne, mivel a következmény eshetőséges, esetleges; mi több, még a hangulat kialakulása sem feltétel. Az 1992-es határozat tehát hozzátette, hogy a felszított indulatnak¹⁷ a csoporthoz tartozók becsületét, méltóságát, alapjoggyakorlását kell sértenie, vagy legalábbis az alapjoggyakorlás sérelme közvetlen veszélyének kell fennforognia. A 2004-es döntés azonban már a köznyugalom veszélyeztetésére összpontosít –

ami persze nem zárja ki, hogy a köznyugalom éppen az alapjoggyakorlás sérelmének közvetlen veszélye okozza, például annyiban, hogy valóban zavarhatja a köznyugalom, ha valamely felekezet hívei az elhangzó, de nem címzett fenyegetések hatására meg kell hogy fontolják, elmennek-e istentiszteletre.

A 2004-es határozat így összegzi az izgatási tényállás módosítására, illetve a „becsmérlésre” vonatkozóan alkalmazott megítélési szempontot: „Végül fontos, hogy a köznyugalomban okozott veszély ne csupán feltételezés legyen, és a legalább hipotetikus visszacsatolás (a közlés alkalmas a köznyugalom megzavarására) elengedhetetlen. A köznyugalom megzavarásának intenzitása ugyanis »egy bizonyos mérték fölött« (»clear and present danger«) igazolja a szabad véleménynyilvánításhoz való jog korlátozását.” A clear and present danger emlegetése alapján a közlés nem általában véve alkalmas a köznyugalom megzavarására, hanem a közvetlenségből adódó intenzitásában. A köznyugalom-megzavarási veszély amerikai mércéjének felhívásával a veszélynek tényleg világosnak és közvetlennek kell lennie (melyen térbeli és időbeli közvetlenség értendő: „imminent”). Ez az álláspont, noha az 1992-es döntést eleveníti föl, az idézet pontatlansága¹⁸ következtében túlmegy az indulatkeltő közlés korábban irányadó büntetendőségi szintjén, a büntetendőséget még szigorúbb feltételekhez köti. Az 1992-es határozat ugyanis az idézett mondat nem idézett első felében éppen tagadja a clear and present dangert mint mércét,¹⁹ és nem a köznyugalom megzavarásának intenzitását, mértékfelettségét tekinti mérvadónak, ahol a mérték nyilván a veszély közvetlensége.

Ahhoz, hogy azt láthassa az Alkotmánybíróság, hogy a törvény az uszításról az izgatásra áttérve leszállítja a büntetendőség még alkotmányosnak tekinthető küszöbét, a gyűlölködő beállítódás kialakulását egyfelől, a permanens megaláztatást, a kisebbrendűségi érzés kialakulását másfelől kevésbé veszélyesnek, kevésbé károsnak kell látnia, mint a „szenvedélyek szítását, mely kifakadásra vezethet”, vagy pedig az előbbi hatások bekövetkezését kell távolinak, spekulatívnak tekintenie. Az Alkotmánybíróság szerint az, hogy az uszítás mellett az izgatás is büntetendővé válna, azt jelentené, hogy nemcsak az érzelemre ható, közvetlen veszéllyel járó és/vagy nagyon fontos alapjogokat veszélyeztető indulatkeltés, hanem az értelemre ható szélsőséges megnyilvánulás is büntetendő lenne megfelelő veszélyeztetés/sérellem esetén. Hogy ennek az elválasztásnak van-e lélektani alapja, abba nem érdemes belemenni. (Nincs.) Az Alkotmánybíróság megelégszik azzal, hogy ha az értelemre ható szélsőséges közlés is bün-

tetendő lenne, ezzel leszállítanák a büntetendőség még alkotmányosnak tekinthető küszöbét. Azonban egyáltalán nem világos, hogy az állítólag az értelemre ható közlés mennyiben méltó enyhébb elbírálásra, mint az állítólag az érzelemre ható. Azt ugyanis egyáltalán nem igazolja az Alkotmánybíróság, hogy az értelemre ható közlés nem járhat ugyanolyan sérelemmel/közvetlen veszéllyel a köznyugalomra vagy alapjogra. Hideg megfontolásból is lehet gyűjtogatni.

Mondhatná ugyan az Alkotmánybíróság, hogy az értelemre ható kijelentés nem olyan veszélyes, mint az érzelemre ható, mivel az értelem esetében a szélsőséggel szemben felhozott további, értelmes kijelentések képesek megakadályozni a szélsőséggel befolyásolt értelmet. Ez legalább megfelelne az Alkotmánybíróság vitamodelljének. De ezt a fordulatot hiába keressük. Talán a bírák is tisztában vannak azzal, hogy ez az értelem/érzelem elkülönítés a valóságban nem működik. Ha attól félnék – joggal –, hogy az „emberek nagyobb tömegében a szenvedélyeket magas fokra lobbantó lázongó kifakadás” az, amitől a köznyugalom, esetleg a támadott csoportot óvni kell, ha tehát a szenvedély a cselekvést irányítva a helyzetet kezelhetetlenné, a zavargást szinte elkerülhetetlenné teszi, akkor helytelen a szenvedély felszítását pusztán a „szenvedélyre hatásban” keresni. Intellektuális kijelentésnek épp ilyen hatása lehet. A gyűlölettel, erőszakos fellépést elősegíthetik, előidézhetik az értelemre ható olyan kijelentések, amelyek a csoportot alsóbbrendűnek írják le. A dehumanizáló bemutatás, leírás éppúgy eredményezheti a köznyugalom megzavarását, alapjog gyakorlásának korlátozását, mint a szenvedélyekre ható kijelentés. És ismételtelen: az értelemre és érzelemre ható kijelentések ilyen elhatárolása életszerűtlen, alkalmasint önkényes.

Az Alkotmánybíróság szerint nem számít a védett jogtárgy szempontjából a legveszélyesebb magatartások körébe az az értelemre ható kijelentés, mely nem mérlegelés nélküli indulatkeltést, hanem csak „tartós beállítódást eredményez”. Ezen a ponton válik fontossá az 1992-es határozat pontatlan idézése. E pontatlan idézet segítségével emeli mércévé a 2004-es döntés a clear and present danger – állítólag mindig is követett – követelményét. Ezzel egyébként közelít egyes büntetőbíróságaink újabb gyakorlatához – éppen amely gyakorlattal szemben a jogalkotó igyekezett fellépni.

A clear and present danger amerikai tesztje esetében attól számít a „káros következmény” közvetlen veszélynek, hogy a közlést követően nincs helye a cselekedet mérlegelésének.²⁰ A közlés hatására az indulattól elragadott ember mérlegelés nélkül fog cse-

lekedni. Ez következetes logika lenne (és az értelem/érzelem működésképtelen különbségtételéről meg is lehetne feledkezni). A szélsőséges közlés korlátozásának tesztje tehát így hangzana: ha a közlés olyan, hogy annak hatására a cselekvő mérlegelés nélkül megzavarja a köznyugalmat, illetve legalább fenyegetéssel az alapjog gyakorlását korlátozza, akkor – enyhébb fellépési eszköz hiányában – büntethető. A cselekvő itt olyan, mint a parancsszóra támadó kutya. A közlés hatására a cselekvő emberi mivolta szertefoszlik, merő automatizmus lép az autonóm választás helyébe.

Csak hogy mindezt mégsem mondhatja az Alkotmánybíróság, mert a már alkotmányosnak talált uszítás is sokkal tágabb ennél: elég, ha a közlés az alapjogot – tipikusan többek tekintetében – közvetlenül veszélyezteti, vagyis az objektíve bekövetkezhet. Az 1992-es döntés óta nem világos, hogy a köznyugalom megzavarása és az alapjogsérelem együtt kell-e fennálljon ahhoz, hogy a közlés büntethető legyen: a 2004-es határozatban egy huszárvágással fogalmilag azonosítják a kettőt.²¹ Mindenesetre a mások alapjoggyakorlását érintő közléssel kapcsolatban az 1992-es döntés jelezte, hogy a védett jogtárgy sérelme nagyon súlyos, tehát kevésbé közvetlen veszélyeztetés esetén is arányos eszköz a védelemre választott büntetés.

Az előzőekben említettek szerint feltételezhetjük, hogy a becsmérlő közlés azért nem büntethető, mivel azzal nem jár alapjogsértés, illetve nem kerül sor alapjog közvetlen veszélyeztetésére, vagy legalábbis az alapjog-veszélyeztetés oly távoli, hogy nem valósít meg egyben közvetlen köznyugalom-veszélyeztetést. Ezzel szemben felhozható, hogy becsmérlésnek a tervezett törvényi meghatározás szerint csak az a közlés minősült volna, mely közösségek, csoportok méltóságát sérti. Igaz, a közösség méltóságának sérelme nem feltétlenül az egyén méltóságának sérelme. Ámde a 14/2000. (V. 12.) AB határozat szerint a csoportok méltóságának esetleges sérelme, az esetleges „csoportfélelem” megalapozza a közléssel szembeni büntetőjogi védelem alkotmányosságát. Az önkényuralmi jelkép esetén elég a „félelmet keltő, fenyegető hatás”, amely alkalmas közösségek emberi méltóságának sértésére, azaz nem szükséges konkrét, közvetlen hatás, veszély, clear and present danger.

A 2004-es döntés értelmezése szerint azonban a 14/2000. (V. 12.) AB határozat az önkényuralmi jelképek terjesztésének kriminalizálását azért találta

alkotmányosnak, mivel az alkalmas a köznyugalom megzavarására és az emberi méltóság megsértésére. De – teszi hozzá megkésett újdonságként – mindez csak a kifejezésformát érinti, nem a közlés tartalmát, mivel maga a szélsőséges tartalom más formában változatlanul védett.²² A becsmérlés és az önkényuralmi jelképek közti különbségtétel nem meggyőző. A becsmérlő, gyalázkodó, szélsőséges tartalmak sem mint ilyenek tiltottak: csak nagy nyilvánosság előtti sajtós (becsmérlő, lealázó) formájú kifejtésük lett volna tiltott. A 2004-es határozat szerint azonban – egyes jelképek esetét leszámítva – más méltóságsértő, szélsőséges tartalmú közlés nem igényel büntetőjogi választ, mivel vannak a közlést a büntetőjognál kevésbé korlátozó szankciók, például a kártérítés.²³ Az Alkotmánybíróság szerint a becsmérlés büntetése részben azért alkotmánysértő, mert a választott büntetőjogi eszköz nem felel meg a büntetőjog mint ultima ratio követelménynek, részben pedig mert a köznyugalomnak becsmérléssel való megzavarása nem minden esetben jár a köznyugalom közvetlen és nyilvánvaló veszélyével.²⁴

Az Alkotmánybíróság ultima ratio okfejtésével szemben felvethető, hogy míg a becsmérlésnél a véleménynyilvánításnak csak polgári jogi eszközök általi korlátozása számít alkotmányosnak, addig a személyiségi jogok (a becsület) védelmében nem alkotmánysértő a büntetőjogi eszköz alkalmazása becsületsértés és rágalmozás esetén – holott a méltóság sérelme mégis nagyobb véleménykorlátozást indokolna, mint a becsületé. Az Alkotmánybíróság azon az alapon fordítja meg a sérelmek súlyát, hogy a becsületsértésnek konkrét sértettje van, a becsmérlés viszont épp arra az esetre vonatkozik, amikor ilyen sértett nincs (ha lenne, az igénybe vehetné a becsületsértés esetére rendelkezésre álló eszközöket, és a büntetés nyilván arányosan súlyosabb lenne). A méltóság durva, de diffúz sérelme (mivel esetleges) kisebb súllyal esik latba, mint a konkrét, ám mégoly triviális becsületsértés.²⁵ Ebben a megközelítésben a „megalázással gyűlöletkeltés” ellen nincs jogi megoldás.

A 14/2000. (V. 12.) AB határozat alapján állítható tehát, hogy az Alkotmánybíróság alkotmányos felfogásában nemcsak a célzott erőszakkal fenyegetettség, hanem történelmileg kondicionált más fenyegetettség is figyelembe vehető a büntethető közlések körében, illetve hogy az emberi méltóság sérelmének vannak a múltbeli tapasztalatok által meghatározott

és annak alapján egyértelműsíthető alakzatai, amelyek a köznyugalom közvetlen megzavarása nélkül is alkotmányosan büntethetőnek minősültek.

A gyűlöletbeszéd ellenzésének félreértése lenne azt állítani, hogy jogilag tilos, társadalmilag nem szabad gyűlölködni, vagy hogy bármely társadalmi csoportnak – beleértve a hátrányos történelmű vagy helyzetű csoportokat és tagjaikat is – joga lenne arra, hogy az állam megvédje őket attól, hogy egyesek utálják őket és ennek hangot is adnak. A jog nem kényszeríthet szeretetre és megbecsülésre, de mások méltóságának tiszteletben tartására és békés egymás mellett élésre igen. Ha tehát a gyűlölködés méltóságot sért, ha például az adott közösséghez tartozók alsóbbrendűségének hiedelmét kényszerítik a csoportra, akkor helye van a fellépésnek, beleértve az állam fellépését is.

A diskurzusközösség fenntartása, működtetése szempontjából – ami a magyar Alkotmánybíróság normatív feltevéseinek alapja – nem csak a köznyugalom közvetlen megzavarásának veszélye vehető figyelembe. A rasszista kijelentések hatására jóvátehetetlenül torzulhat a közbeszéd környezete: a társadalom tagjai érzéketlenné válhatnak a méltóság megsértésével szemben, hajlamosak lehetnek a kirekesztésre vagy a kirekesztés elfogadására: a szélsőséges beszéd normalizálódhat.

Tekintettel kell lenni továbbá a kijelentések „áldozataira” is, még akkor is, ha a szólásszabadság a megszólalók és tágabban az informálódásban érdekelt társadalmi közösség alapjogának védelmére szolgál. A büntetőjogilag értékelhető elem az áldozatok szemszögéből nem az, hogy a gyűlöletkeltő kijelentések hatására a defamáltak közvetlen támadás áldozatai lesznek; a magamfajta optimista szerint még az sem elkerülhetetlen, hogy a „szélsőséges közlés” terjedésével elszaporodjanak a pogromok vagy intézménysüljön a faji diszkrimináció. Közvetlen veszélyeztetésről nincs szó. A méltóságot sértő és megfélemlítő kijelentések sorozata „mindössze” csökkenti az önbecsülést és az autonóm személyiséghez tartozó joggyakorlási képességet. Talán erre sem került még sor, bár a hatások kumulálódása már mutatkozik.

A magyar történelemben, mint más európai országok történelmében is, ezek a kirekesztések és megfélemlítések nagy pontossággal azonosíthatók, és a történelemben tragikus következményű megalázások és megfélemlítések ennek megfelelően közvetlenebb és világos veszélyt jelentenek. Nem véletlen, hogy azoknak az országoknak, amelyekben fasisz-

ta/náci uralom létezett, nemzetközi jogi kötelezettségeik vannak, még ha e kötelezettségeket évtizedekkel ezelőtt állapították is meg. Az érintett országok többsége a jelen és a jövő miatt aggódva és a múlt iránti felelősséggel eltelve folyamatosan megújítja e kötelezettségeket.²⁶ Az alább javasolt megoldás épp ezeket a történelmileg világos és jogilag azonosított megalázás-kirekesztés-megfélemlítés aktusokat minősíti büntethetőnek.

A „szélsőséges” közlések tartalom szerinti megkülönböztetése, más nézetektől részben eltérő kezelése alkotmányosnak minősülhet, ha e közléseket nem elszigetelten vizsgáljuk, hanem a jelenleg folyó társadalmi diskurzusba helyezzük, összhangban az 1992-es határozatnak a véleménynyilvánítás szabadsága megítéléséhez kiindulópontul szolgáló elemzési keretével, mely szerint a társadalmi kommunikációs helyzet egészére²⁷ kell tekintettel lenni: „a véleménynyilvánítási szabadság alkotmányos határait úgy kell meghatározni, hogy azok a véleményt nyilvánító személy alanyi joga mellett a közvélemény kialakulásának, illetve szabad alakításának a demokrácia szempontjából nélkülözhetetlen érdekét is figyelembe vegyék.” E szerint tehát nem kellene megfélemlíteni egyes közléseknek a demokratikus közvélemény egészének alakulásában játszott szerepéről sem. Más kérdés, hogy közvetlenül ezen a címen beavatkozni a közvélemény alakulásába paternalizmus, és alighanem cenzúrához vezet. Mivel az adott történelmi előzmények mellett egyes szélsőséges közlések megfélemlítésként, megalázásként hatnak a közvélemény számára, ez ellehetetleníti a szabad véleményalkotást és a méltóságban élest. A kérdés az, hogy sikerül-e olyan szűk és egyértelmű tényállást megfogalmazni, amely a szabad kommunikációt előmozdítja, anélkül, hogy nyitottsága és tartalmi elfogultsága miatt cenzorális hatású lenne.

A megfélemlítés és megalázás a diskurzusközösség eltorzulásával jár (kirekesztés, érzéketlenség egyfelől, megfélemlítés, elhallgattatás másfelől). A diskurzusközösség fenntartásának szempontja természetesen eltér a különböző igaztási tényállások törekvésétől, jogtárgyától, ahol a köznyugalom védelme hangsúlyos: részben szűkebb, részben tágabb annál. A hangsúly nem a csoporttal szemben intenzíven ellenséges érzelmi vagy esetleg értelmi beállítódás (gyűlölködés) kiváltásán van, s nem a köznyugalom várható megzavarása foglalkoztatja. Ez utóbbi esetben szólásszabadsági megfontolásokból érthető a közvetlenség megkövetelése.

A gyalázkodás vagy becsmélés elleni szabályok esetében nem a gyűlölködés kiváltotta köznyugalom-megzavarás az elsődleges probléma, hanem a közléssel járó megalázás és fenyegetettség, mely sérti a mélt-

tóságot, korlátozza az alapjogok gyakorlását. Ahhoz, hogy a fenyegetettségben élő úgy érezze, nem gyakorolhatja alapjogait – az 1992-es határozat példája szerint ne éljen véleménynyilvánítási jogával –, nem kell az erőszakkal fenyegetés közvetlen címzettjének lennie; hiszen, tekintettel arra, hogy a fenyegetés a csoport minden tagja ellen irányul, adott történelmi tapasztalatok alapján joggal érezheti magát fenyegetettnek.

Miért kellene fenyegetettnek éreznie magát annak a zsidónak (vagy majdnem annyira a nem zsidónak is), ha a futballmeccsen néhány száz „szurkoló” az auschwitzi vonat indításával fenyeget, vagy mások a zsidók kirekesztését propagálják? Az auschwitzi vonat indításának nem címzettje a legtöbb ember; ha a rendbontás veszélye világos is, ez a jelszóval nem függ össze. A kirekesztési javaslat – megvalósulási valószínűtlensége folytán – szintén nem kellene hogy megfélemlítsen. Sokak szerint ha vannak is szélsőségesen „gondolkodók”, ezzel nem érdemes foglalkozni, nincs számottevő jelentősége. (Ez a feltevés szerintem lebecsüli a kirekesztésre vonatkozó közlés hatását: az ilyen közlések sok hasonlót bátorítanak, és ha nem is deportálás, de egyéb kellemetlen társadalmi következmények, például társadalmi osztracizmus igenis következnek a kirekesztéspropagandából).

A büntetőjogilag értékelhető fenyegetettség- és megalázottságérzéshez, az ezzel járó szabadságjoggyakorlás korlátozáshoz és önkorlátozáshoz, méltóság- és önbecsülés-csorbuláshoz a közlés objektív tartalma önmagában nem elegendő. Felháborító az a gondolat, hogy embercsoportok kirekeszthetők, megsemmisíthetők származásuk, vélt „bűneik” miatt. Így igaz, de a felháborodást el kell tudnunk választani a büntetéstől. Csakhogy van a felháborító, szélsőséges kijelentéseknek egy csoportja, mely az adott történelmi körülmények közt épp az állami hallgatás cinkossága mellett képes közvetlenül sérteni az egyenlő méltóságot. A szélsőséges közlés adott kontextusban, a meglevő, történelmileg kialakult érzékenységek mellett hat. A méltóság sérelme helyeseltté válik attól, hogy a sértőt nem fenyegeti a társadalmi rosszallás legsúlyosabb formája, a büntetés. Itt olyan közlésekről, gondolatokról van szó, amelyek tényleges, tevőleges részei voltak egy olyan folyamatnak, amely az államilag intézményesített kirekesztésen keresztül az államilag támogatott népirtáshoz vezet. Ilyen előzmények után a jogszerűnek hagyott becsmérlés és izgatás megfélemlítő, sőt méltóságsértő. Szó sincs arról, hogy a társadalmi közösség megerősítésének kifejezésére ártatlanokat fognak büntetni: az elítélendő személyek nemcsak antiszociálisak, de amorálisak is. Más kérdés, hogy sikerül-e kellően egyértelmű, szűk tényállásokat megfogalmazni. Mivel ezeket az érzé-

kenységeket a magyar történelem (azaz adott történelmi feltételek mellett a magyar társadalom) alakította ki, ezeket – mint az Alkotmánybíróság sokszor rámutatott²⁸ – alkotmányosan figyelembe lehet és a nemzetközi kötelezettségvállalások és a meghozott törvények logikája szerint figyelembe is kell venni. A fajok, nemzeti kisebbségek²⁹ tekintetében hasonló kommunikációs folyamatok során a múltbeli történesek csoporttragédiát okozó alapjogsértéshez vezettek. Az önkényuralmi üldöztetések esetében a megalázás, fenyegetés akkor is bekövetkezik a történelmi érzékeny tétel folytán, ha egyébként a közlésben rejlő fenyegetés, megalázás olyan hátrányra, jogfosztásra vonatkozik, melynek bekövetkezése valószínűtlen, illetve ha a közlés „erősebb” csoportok tagjait nem alázná meg. (Ezt azért kell külön kiemelni, mert az egyenlő méltóság elvéből az következne, hogy a megalázásnak, az emberi méltóság sérelmének mindegyre azonos formái lehetségesek csak).

A közlés megítélésében a közlés gyakoriságára is tekintettel kell lenni. Hiába szigeteljük el a közlés értékelésekor az egyes közléseket, ha nem vagyunk tekintettel a társadalmi diskurzusfolyamat dinamikájára. A zsidózás a futballmeccsen nem izolált, hanem ismétlődő: ha ott „szabad”, ártterjed, összetalálkozik a más életterületeken tapasztalható becsmérléssel. A társadalmi lélektanban kaszkádatások működnek: a szélsőséges nézetet vallók – elvarátaik sokasodását látva – felbátorodnak, egyre agresszívabbak lesznek.³⁰ Az üldözött kisebbségek tagjai ismétlődően, esetleg mind gyakrabban találkoznak „szélsőséges” kijelentésekkel, ettől az általános, meg nem szüntetett üldözöttségérzés erősödik bennük. A büntetőjog a társadalmi körülményeket figyelembe is szokta venni az ítéletkiszabásnál, eltekintve ezzel a tetterányosság klasszikus fogalmától.

Lehetséges-e a fentiek szerint egyes szélsőséges nézetek alkotmányos büntetése? A 14/2000. (V. 12.) AB határozat szerint megalapozhatja a szólás jogi eszközökkel történő korlátozását,³¹ hogy a múltban sérelmet szenvedettek megfélemlítésekor a félelem-feltevés jogos, és nem csak közvetlen veszély esetén vendő figyelembe (és ugyanez kell álljon mutatis mutandis a megalázásra is). Ezen túl pedig ha a közlés nem egyszerűen szélsőséges, hanem „az alkotmányos renddel összeegyeztethetetlen”, akkor az Alkotmánybíróság szerint nem védett az alkotmány 61. §-a által.³²

A jogegyenlőséghez való jogot tagadó nézet – legalábbis ha az a diszkrimináció követelésével jár – összeegyeztethetetlen az alkotmányos renddel, s ha az alkotmányban felsorolt alapon hátrányos megkülönböztetésre kerül sor, azt maga az alaptörvény rendeli szigorúan büntetni.³³ Az alkotmány szerint szigo-

rúan büntetendő magatartást helyeslő, propagáló közlés tartalmilag objektíve különbözni látszik az egyéb alkotmányos értékeket támadó közlésektől. Ha tehát az ezekkel kapcsolatos félelemkeltés, megalázás megkülönböztetett negatív, büntetőjogi elbírálás alá esik, akkor a legsúlyosabb következményű magatartásokkal foglalkozunk.

Megítélésem szerint a rasszista közlések esetében Magyarország történelmének sajátosságai miatt át kell gondolni, hogy a véleménynyilvánítás alkotmányos kereteit meghatározó 1992-es peremfeltevések mennyiben helytállóak. Az a megfontolás, hogy nyílt társadalomban lesznek toleránsak az emberek, míg a zárt társadalmak „felkavarhatók”, sok tekintetben igaz (vagy normatíván elfogadható), de be kell látnunk, hogy a gyűlöletbeszéd elszaporodása érzékelhetően nem vezetett toleranciára, még ha az arra adott válaszok sokasodnak is. Inkább a szélsőség „fokozódását”, a politikai kultúra és korrektség határainak semmibe vételét, a rasszizmusnak a rasszisták és kevésbé rasszisták körében való normalizálódását hozta magával ez a szabadság, amint azt a rasszista előítéletességet vallók egyre emelkedő aránya mutatja. De az Alkotmánybíróságnak nem kell kiindulópontja felülvizsgálatára vállalkoznia ahhoz, hogy a „történelmi” szempontok alapján a 2004-es döntésben foglaltak ellenére egyes rasszista közlések büntetőjogi tiltását alkotmányosnak találhassa.

A szólásszabadság a közlő szabadsága, de a közlés megítélése elválaszthatatlan a hallgatóságtól, valamint a megnevezettektől, ezek jogaitól. A gyűlöletbeszéd esetében a gyűlöletre izgatott és a gyűlölettel sújtott alanyok a köznyugalmat sérthetik a közlés hatására, de ez csak a közlés egyik lehetséges következménye. Ez utóbbi szempont kevésbé fontos szerepet játszik az izgatási/beccmérési tényállások kapcsán, különösen az izgatás esetében, ahol a szenvedélyek veszélyeztette köznyugalom volt az elsődlegesen figyelembe vett védett jogtárgy. A köznyugalom közvetlen veszélyeztetése nem az egyetlen forrása a társadalom megzavarásának. A közléssel sérülhetnek a gyűlölettel sújtandók és mások jogai, méltósága. A 13/2000. (V. 12.) AB határozat felismerte az önkényuralom áldozatainak sajátos érzékenységét. Amint a határozat mondja, „a gyűlöletre uszításnál szélesebb körben, de a gyalázkodásnál mégis szűkebben, alkotmányosan büntetőjogi korlátozás alá vonható a közösségek méltóságát sértő, köznyugalmat veszélyeztető magatartás is”. Még szélesebb lehet a korlátozás köre, ha nem általában a demokratikus közösségek méltóságáról, hanem speciális, sérülékeny csoportokról, történelmileg megfélemlített kisebbségekről van szó.

Ahhoz, hogy a törvényhozó elkerülje a határozatlanság hibáját, világossá kell tennie, mi az, ami ellen

fel kíván lépni. A 2003. évi törvényhozás nehézségeit az okozta, hogy jogértelmezési problémát látott ott, ahol konkrét társadalmi sérelmek és politikai felháborodás keresett orvoslást.³⁴

Jogi szabályozásnak akkor lesz értelme, ha konkrét társadalmi problémát, működési zavart kell megoldania. A konkrét probléma pedig az volt, és e sorok írásakor is az, hogy Magyarországon rasszizmus, cigányellenesség és legalábbis politikai antiszemitizmus van (a továbbiakban: rasszizmus). Ezeket a jelenségeket foglalta össze a „szélsőséges közlés” szemérmes kategóriája, elmosva ezek történelmi sajátosságait és megfosztva a rasszista kijelentéseket egészen sajátos veszélyességüktől, emberi méltóságot különösen sértő jellegüktől. Nem minden szélsőséges kijelentés egyformán szélsőséges. Nemzeti és etnikai kisebbségi csoportok tagjai – a történelmi tapasztalatok hatására is – fenyegetve, az államtól elhagyatva érzik magukat. A 2003. évi törvény megalkotását a konkrét esetek miatti felháborodás tette elodázhatatlanná. Erőszakot felidéző, fenyegető módon fellépő tömegek nyilvánosan helyeselhettek a náci népiártást. A felháborodás már nem is a rasszista tombolásnak és erőszakkal fenyegetésnek szólt, hanem annak, hogy a hatóságok a jogszabályokra hivatkozva mutatták magukat tehetetlenek. De felháborodást vált ki az is, hogy a fasizmus alapvetésébe tartozó nézeteket cselekvési programok alapjává tesznek, fajokat bűnbakként állítanak, fajokat, kisebbségeket alsóbbrendű tulajdonságok hordozóiként jelenítenek meg.³⁵ Ez a speciális rasszizmus társadalmi probléma, tehát más méltóság-sérelmekkel ebben az összefüggésben nem kell foglalkozni, hacsak a jogegyenlőség nem követeli ezt a megoldás során.

Az alább javasolt intenzívebb jogvédelemre nem pusztán e csoportok jelenlegi fokozott kiszolgáltatottsága ad alapot, hanem a történelmileg indokolt nagyobb érzékenység, illetve a többségi társadalom részéről a történelmi felelősség. Azok az államok, így különösen Németország vagy Dél-Afrika, amelyek népiártásban vettek részt, hajlamosak megkülönböztető helyet adni e ténynek jogrendszerükben.

Érdemes-e a rasszista nézetekkel szemben büntetőjogilag fellépni? Tekintsünk el a felháborodás csillapításának és a fenyegetettek alkalmi megnyugtatóztatásának igényétől – ezek nem elegendők a racionális büntetéshez. Kínál-e a történelmileg megvalósult rasszizmus problémájára megoldást a büntetőjogi szabályozás? A tapasztalatok nem egyértelműek. Ráadásul más a helyzet, ha a büntetőjogi szabályozás társadalmilag támogatott antirasszista fellépés része, és megint más, amikor az antirasszizmusra a mindennapi életben az állampolgárok fáradtságuk, előítéleteik, politikai megosztottságuk miatt nem hajlandók. Egy

erőteljesebb jogi szabályozástól érdemi változást várni szinte felelőtlen optimizmusra vall, és a joggal való visszaélésre is számítani kell. Az esetleges elítélés a legtöbb esetben nem riasztotta el a rasszistákat a rasszizmustól, bár a jogilag is kikényszerített politikai korrektség (megfelelő társadalmi mozgalmakhoz kapcsolódva) a rasszizmus magától értetődő megengedettségét – és egyes rasszista viselkedésformákat – visszaszoríthatja. A jogi fellépés hátránya lehet, hogy szereplési lehetőséget és mártírkoszorút, sőt babért kínál.

Hogy egyes rasszista kijelentések büntetőjogi fenyegetése igen korlátozott mérséklő hatást gyakorol a rasszistákra, az nem az egyedüli megítélési szempont. Figyelembe kell venni a sértettek igényét is. Az állam, ha egyszer elvonta a sértettek önvédelmi lehetőségét, köteles a sértettek helyett eljárni. Másrészt figyelembe veendő a társadalomnak a kérdés iránt közömbös többsége is. A „sértettek” és a közömbösök esetében kedvező szimbolikus hatással lehet számolni. A sértetti csoport számára a jogalkotás a „melletted állunk” jelzést adja (legalábbis ha a joggyakorlat nem hitelteleníti a törvény ígéretét), a többségi társadalom számára pedig kijelöli a megengedett értékek körét. A rasszizmus kérdésében az államnak (a semlegesnek is) joga és kötelessége állást foglalni. A rasszizmusnak mint elvi lehetőségnek az elutasítása a magyar állami és a nemzetközi berendezkedés alap-

értéke, kiemelése tehát megengedhető, akár más alapértékek rovására is. Tekintettel a jogalkalmazás természetére, nem lehet kizárni, hogy egyértelmű, kisebb mérlegelést engedő, a bizonyítást könnyítő szabályok némileg javítják a jogalkalmazói munkát.

A fentiekből következik, hogy a lehető legszorosabban körülhatároltan, a kisebbségeket ért önkényuralmi sérelmek jogilag (államilag) sokszorosan elismert kötelezettségeivel és a párizsi békeszerződéssel összhangban, a magyarországi fasizmus és tágabban a magyarországi önkényuralmi rendszerek fajok, nemzeti-etnikai kisebbségek elleni, törvényen alapuló vagy törvényes alapot nélkülöző intézkedéseinek helyeslése, illetve ezeknek megfelelő intézkedések ajánlása esetén helye van az – akár szimbolikus – törvényhozás iránti szükséglet kielégítésének. Mindentől némi elrettentéssel civilizáló hatás is várható. Más kérdés, hogy a szimbolikus, jelzésértékű büntetetté tétel hitelét veszti, ha nem része egy aktív, hitteles, érvényesíthető és érvényesülő jogpolitikának. A rendőrség és más illetékes hatóságok felelősségének érvényesítését sem pótolhatja a jogvédelmi mechanizmusok bővítése. De a hagyományos jogi és büntetőjogi eszközök köre mai tudásunk szerint elégtelen a rasszizmus visszaszorítására. Az ombudsman kiterjesztett jogköre, az ügyész kötelező fellépése – például ha ombudsman vagy egyéb jogvédő szervezetek kezdeményezése esetén nem ejtheti el a vádat

MÓDOSÍTÁSOK A SZABÁLYSÉRTÉSI TÖRVÉNYHEZ*

Önkényuralmi jogfosztás támogatása (Szabálysértés)

Aki nagy nyilvánosság előtt valamely faj, nemzeti, etnikai kisebbség tekintetében vagy ilyen csoporthoz tartozás miatt az 1938. évi XV. tc. hatálybalépésétől kezdve valamely magyarországi önkényuralmi rendszerben intézményesített kollektív jogfosztást, jogsértést, illetve az 1946. évi XXV. tv.-ben megjelölt további jogfosztásokat helyesel, vagy ilyen jogfosztás, jogsértés alkalmazását állami vagy társadalmi cselekvési programként javasolja vagy ezeket követendőként jeleníti meg, illetve az 1992. évi XXXII. törvényben hivatkozott jogfosztó megkülönböztetéseket állami vagy társadalmi cselekvési programként javasolja vagy ezeket követendőként jeleníti meg, továbbá aki az 1945. augusztus 6-i londoni egyezményhez csatolt, a nemzetközi katonai bíróság statútuma 6. pontja szerinti emberiség elleni bűncselekményeknek minősülő magatartást követendőként jeleníti meg, vagy az ebben bűncselekménnyé nyilvánított magatartások megvalósulásának tényét tagadja – ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg – [...] pénzbírsággal büntetendő.

Nem büntethető az az elkövető, aki bizonyítja, hogy a jogfosztás helyesléssel nem meghatározott személyt vagy személyeket vagy ezek közösségét kívánta megfélemlíteni vagy emberi méltóságában megalázní.

MÓDOSÍTÁSOK A BTK.-HOZ

Apartheid bátorítása

157. § [új] (5) Aki nagy nyilvánosság előtt az 1976. évi 27. törvényerejű rendelettel kihirdetett, az apartheid bűncselekmények leküzdéséről és megbüntetéséről szóló, New Yorkban, az Egyesült Nemzetek Szervezete Közgyűlésén, 1973. november 30-án elfogadott nemzetközi egyezmény II. cikkében meghatá-

– vagy a hatékony pótmagánvád csak példa a jogalkotási feladatok érzékeltetésére. Még fontosabb a megfelelő nevelés, a politikai szereplők viselkedése. Ez a dolgozat azonban csak egy alkotmányossági kérdéssel foglalkozik.

Összefér-e az elképzelés a szólásszabadság eszméjével? Az általam javasolt szabályok csak a faji, kisebbségellenes – történelmileg súlyos bűncselekménynek bizonyult – jogfosztások helyeslését büntetnék. A javasolt megoldás – legalábbis impliciten – közlések közt tartalmuk szerint különböztet. A nézetek tartalom szerinti megkülönböztetése az Alkotmánybíróság 1992-es határozata szerint nem fogadható el. Az önkényuralmi jelképekkel kapcsolatos 2000. évi határozat viszont elismeri a korlátozás alapjaként, ha egy kijelentés egy közösség méltóságát sértve veszélyezteti a köznyugalmat. A totalitárius eszmékhez kapcsolódó embertelenség megismétlődésének réme „méltán fenyegetettségérzetet kelt”. A kijelentéseknek a (történelmileg érintett) személyekre gyakorolt hatását a szabadságkorlátozás arányosságának megítélésakor az Alkotmánybíróság 2000-ben elismerően vette tudomásul. Az önkényuralmi jelvények látványának hatása alig különbözik az önkényuralmi intézkedéseket helyeslő kijelentés hatásától. Egy önkényuralmi jelvény látványánál nem kevésbé fenyegető, megalázó fajkiirtási programok megvalósítási terveit hallgatni. A megfélemlítő, bár racionálisan

artikulált rasszista program nem lehet kevésbé negatív hatású, mint az e programra utaló, azt jelképező kitűző vagy jelvény.

A megoldás akkor számíthat alkotmányosnak, ha igen szűk körre szorítja a visszaélés lehetőségét, azaz hogy más, polemikus kijelentéseket üldözzenek ezen a címen. Ezért a vallással kapcsolatos kijelentések nem jönnek szóba, mivel csak a faj és az etnikum a jogvédelem tárgya. Az ultima ratio követelményre és a visszaélésekre is tekintettel elvetendő a szabadságvesztés mint szankció. Ez a megoldást sokkal elfogadhatóbbá teszi a strasbourgi arányossági mérlegelés szempontjából.³⁶ Gyakorlati okokból is kívánatos a szabálysértési, nem pedig büntetőjogi minősítés, illetve a bizonyítási teher megfordítása. Ez minimalizálja a mártírszerepben való fellépés lehetőségét, és csökkenti az ügyészre, illetve a bíróra nehezedő döntési szabadság súlyát.³⁷

Mindezek alapján az önkényuralmi rendszerek rasszizmusának ismétlődése ellen fellépő, a szabálysértési törvény, a Büntető törvénykönyv és a Polgári törvénykönyv módosítását tartalmazó törvénycsomag látszik számomra alkotmányosnak és egyben alkalmasnak a szélsőségek jogi kezelésére. Ez az anti-rasszista törvénycsomag³⁸ fellépést biztosítana a „szélsőséges” közléssel megvalósított agressziók ellen, amelyek az elmúlt évtizedben társadalmi rosszállást és felháborodást³⁹ váltottak ki ugyan, de jogszabály

rozott apartheid bűncselekmény elkövetését állami vagy társadalmi programként javasolja, ilyen cselekményt helyesel – ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg –, pénzbüntetéssel vagy közérdekű munkával büntetendő.

Becsületsértés

180. § [új] (3) Pénzbüntetéssel vagy közérdekű munkával büntetendő, aki nagy nyilvánosság előtt valamely fajhoz, nemzeti, etnikai kisebbségi csoporthoz tartozás miatt meghatározott személlyel szemben az 1938. évi XV. tc.-ben vagy annak hatálybalépését követően magyarországi önkényuralmi rendszerben intézményesített kollektív jogfosztást, jogsértést, illetve az 1946. évi XXV. tc.-ben megjelölt további jogfosztásokat helyesel, vagy ilyen jogfosztás, jogsértés alkalmazását javasolja.

[Hatálybaléptetéshez] E bekezdés 180. [§ (3.)] az Országgyűlés ellenkező döntése hiányában e törvény hatálybalépésétől számított tíz év elteltével hatályát veszti.

182. § (2) [kiegészítésként] A 180. § (3) esetében valóság bizonyításának nincs helye.

MÓDOSÍTÁS A PTK.-HOZ

A Ptk. 76. szakasza az alábbi mondattal egészül ki: Faji, nemzeti és etnikai kisebbség bármely tagja emberi méltóságának megsértését jelenti különösen az ezen kisebbség egészének megalázó megjelenítése.

* A szerző felvázolja, hogy a határozatokban megjelenő premisszák keretei között miként lehetne jogi, elsősorban szabálysértési, és csak másodsorban büntetőjogi eszközökkel fellépni a faji gyűlöletre felhívó véleménynyilvánítások ellen.

hiányában kellő állami válasz nélkül maradtak. (Ha létezett is jogi megoldás, kellő hatósági eltökéltség hiányában a fellépés kudarcra volt ítélve.) Bár a választott megoldások szabálysértési, illetve büntetőjogi jellegűek, a büntetés ultima ratióként való alkalmazására, illetve a korlátozás arányosságára vonatkozó igények szerint a lehető legkisebb hátrányt okozák. Ebben egy pragmatikus szempont is szerepet játszik: minél inkább bagatell az eljárás, melyben szankcionálásra kerül sor, annál kisebb a mártírkodás lehetősége, s így csökkenthető annak esélye, hogy egyébként jelentéktelen nézetek nagy nyilvánosságot kapjanak.⁴⁰

JEGYZETEK

1. A 2003. szeptemberében T/5179. szám alatt benyújtott törvényjavaslat a közösség elleni izgatás törvényi tényállását (Btk. 269. §) úgy kívánta megváltoztatni, hogy a gyűlöltre uszítást gyűlöltre izgatással helyettesítette, és külön elkövetési magatartásként (vagyilagosan) a meghatározott csoportok elleni erőszakos cselekményre felhívást is büntetni rendelte. A 269. § egy második szakasszal egészült volna ki, mely a meghatározott közösségekhez tartozás miatti becsmérlést (a továbbiakban: becsmérlés) is büntetni rendelte. E (2) bekezdésnek az Országgyűlés által elfogadott szövege szerint „aki nagy nyilvánosság előtt az emberi méltóságot azáltal sérti, hogy mást vagy másokat a nemzeti, etnikai, faji vagy vallási hovatartozás miatt becsmérel vagy megaláz, vétséget követ el, és két évig terjedő szabadságvesztéssel büntendő”. Mi indokolta a módosítási törekvést? 1992-ben az Alkotmánybíróság az izgatást és az uszítást azonos jelentéstartalmúnak találta, amennyiben a közösség elleni izgatás nevű tényállást az uszítással tekintette megvalósítotttnak. Uszítás elnevezés alatt lényegében a hajdani Kúria által izgatás néven elbírált tényállásra volt tekintettel. A bírói gyakorlat később jelentősen szűkítette a büntethető elkövetési magatartások körét. Olykor csak az „aktív, tevékeny gyűlöletkeltést” tekintette uszításnak, máskor megkívánta, hogy az uszítás az erőszak érzelmi előkészítése legyen. A kormány és az Országgyűlés a jogalkalmazási problémák – azaz egyes helytelenített magatartásoknak a büntető megítélés alóli fokozatos kicsúsítása – miatt vélte kívánatosnak a pontosítást. Az emberi méltóság védelme érdekében pedig kiterjesztette a vélemény-bűncselekményt a becsmérlésre is. A jogalkotó mindezzel egyúttal nemzetközi jogi egyezményben vállalt, elsősorban a rasszizmus leküzdésére vonatkozó kötelezettségeknek is eleget kívánt tenni.
2. Ezek a szempontok – más megfontolásokkal együtt – oda vezettek, hogy a rendesbíróságok a vonatkozó büntető szabályokat alkalmazva kisebbségek, kisebbségek-

hez tartozó személyek méltóságának támadása esetén felmentő ítéletet hoznak – feltehetőleg nem is hozhatnának alkotmányosan más döntést.

3. Valójában a hangsúly nem a büntetőjogi szankció alkalmazhatóságán, hanem az állam involválódásán van.
4. A gyűlöletbeszéd kifejezés az amerikai szóhasználat tükörfordítása. Halmi szerint „a kommunikációnak ebbe a csoportjába azok a beszédek tartoznak, amelyekkel a beszélő a társadalom faji, etnikai, vallási vagy nemi csoportjairól, vagy azok egyes tagjairól a csoporthoz tartozásukra tekintettel mond olyan véleményt, ami sérteti a csoport tagjait, és gyűlöletet kelthetnek a társadalomban a csoporttal szemben” (HALMAI Gábor: *Kommunikációs jogok*, Budapest, Új Mandátum, 2002, 114).
5. A határozat kritikai elemzésére SAJÓ András: *A „láthatatlan alkotmány” apróbetűi: a magyar Alkotmánybíróság első ezerkétszáz napja*, Állam-és Jogtudomány, 1993/1–2, 65–68.
6. Érdekes módon a magyar jogi gondolkodásban nem játszik nagy szerepet az a hatás, amelyet a kártérítések és egyáltalán a jogi eljárások a sajtó öncenzúrájára gyakorolnak.
7. Ez jellemző bizonyos amerikai legfelső bírósági döntésekre is. A *Home Building & Loan Ass'n versus Blaisdell* ügyben [290 US 398 (1934)] hozott döntés szerint például „az alkotmányt súlyos szükségállapotban hozták [...] Azon, amit az alkotmány a szövetségi kormányzat hatalmára [...] vonatkozóan megállapít, nem változtat a szükségállapot.”
8. Lásd 66/1995. (XI. 24.) AB határozat.
9. Ez nem érinti a tartalmak állami megítélésével járó pragmatikus problémát.
10. Az Alkotmánybíróság felfogását ahhoz a szabadpiaci nézethez hasonlíthatjuk, mely a piaci verseny hatékonyságából kiindulva elutasítja a fellépést a monopóliumok ellen, noha elméletileg tisztában van azzal, hogy monopólium esetén a szabadpiaci feltevések ártalmasak. A közjogban a dilemmát a militáns demokrácia paradoxona érzékelteti. Ha a demokrácia védelmében nem lépnek fel a demokrácia ellenségei ellen, akik a demokratikus játékszabályok felhasználásával ragadnák meg a hatalmat, úgy a demokrácia visszafordíthatatlanul elvész.
11. Ez persze túlzás. A személyes meggyőződés a magán-szférában érvényesülhet.
12. A rasszista közlések védelemre méltatlan tartalmak. Már az Emberi Jogok Európai Bizottságának is ez volt az álláspontja a Glimmerveen-ügyben, az Emberi Jogok Európai Bírósága számára pedig – mint az Alkotmánybíróság az 57/2001. (XII. 5.) AB határozatban jelezte – a Jersild-ügyben fel sem vetődött, hogy a rasszista nézetek propagandája az Emberi jogok európai egyezménye 10. szakasza alá esne. A bíróság csupán azzal foglalkozott, hogy a rasszista nézeteket megismerhetővé tevő, azokkal kritikailag foglalkozó riporter megvalósította-e azt a propagandát.

13. Judgment of 24 June 2003, Appl. No. 65831/01.
14. A döntés szerint egyértelmű történelmi tények vitatása nem tartozik az igazság keresésébe. Ami a rasszista gyűlöletkeltést illeti, az emiatti elítélés lehet a szólásszabadság sérelme, mivel azonban a kijelentések egyértelműen rasszista célzatúak, ezek elítélése szükséges egy demokratikus társadalomban. Érdekes módon a törvény miniszteri indoklása megfontolásai között sem szerepel ez a tény. Igaz – és szerintem ez döntő –, ezek a megoldások a magyar Btk.-módosításnál lényegesen szűkebbek. A T/5179. számú törvényjavaslat eleve a tartalmi semlegesség megőrzésével próbálkozott.
15. Jellemző, hogy mind a miniszteri indoklás, mind a 2004-es alkotmánybírósági határozat – a rasszizmusra és a nemzetközi egyezményekre vonatkozó utalásokon túl – kerül ki annak pontos megjelölését, ami ellen a törvény módosítás fellépni kívánt. Így a hangsúly a formai elemre, a szélsőségesre kerül, és nem világos, hogy az-e a baj, hogy a nézet valamilyen skála szélén helyezkedik el, vagy pedig a kifejezésmóddal van gond.
16. ABH 1992, 162, 177–178.
17. Az Alkotmánybíróság által használt fordulat egyébként nem világos: lehet, hogy nem az indulat, hanem az azt kiváltani óhajtó izgatás vagy uszítás az, ami megfélemlítéssel korlátoz (alap)joggyakorlásban. Ez esetben a tiltást kiváltó megfélemlítés úgy működhet, hogy a megfélemlített személy anticipálja a közvetlen veszélyt?
18. Mindenesetre a clear and present danger kifejezés felmértése elegendő volt, hogy elterjedjen, az Alkotmánybíróság ezt a tesztet alkalmazza. Lásd például HALMAI Gábor: „Az előző vizsgálat eltöröltetvén örökre...”, *Fundamentum*, 1997/1, 57–63. Koltay András ezzel szemben helyesen látja, hogy az 1992-es döntés érvelése eltér a clear and present dangertől. Lásd KOLTAY András: *A holokauszt-tagadás büntethetősége és a véleménynyilvánítás szabadsága*, Magyar Jog, 2004/4, 227.
19. „Noha a mérlegelés gyakorlati eredménye hasonló, ebben a gondolatmenetben nem csupán a köznyugalom megzavarásának intenzitásáról van szó, amely egy bizonyos mérték fölött („clear and present danger”) igazolja a szabad véleménynyilvánításhoz való jog korlátozását. Itt az a döntő, hogy mi került veszélybe: az uszítás az alkotmányos értékrendben szintén igen magasan álló alanyi jogokat veszélyeztet” (ABH 1992, 162, 179).
20. Az amerikai clear and present danger értelmezése jelentősen eltér a magyartól. Jelképhasználat minősülhet közvetlen fenyegetésnek, de meghatározott személy kell legyen a fenyegetés „tárgya”. Lásd *Black versus Virginia*, 538 US 343, 123 S. Ct. 1536, 155 L.Ed.2d 535 (2003).
21. Nem feladata ennek a dolgozatnak a köznyugalom mint védett jogtárgy fogalomhasználatát alkotmányosságának vizsgálata, de úgy tűnik, hogy a köznyugalom-megzavarás mint a szólásszabadság korlátozásának alapja túl tág, és ennyiben az Alkotmánybíróságnak foglalkoznia kellett volna a határozatlansággal járó alkotmányellenesség kérdésével. Az Emberi jogok európai egyezménye 10. szakasza megjelöli a szólás lehetséges korlátozási alapjait; ezen túlterjeszkedni látszik a köznyugalom védelmében alkalmazott kifejezéskorlátozás. A 10. szakasz szerint korlátozás alapja lehet a közbiztonság védelme és a zavargás megelőzése. „Az esetjomból úgy tűnik, a kivételek felsorolása nem bővíthető. Ugyanakkor bizonytalan, hogy a közbiztonság [public safety] és a zavargás [disorder] fogalmai átfogják-e a köznyugalom [public tranquillity] fogalmát” [18/2000. (VI. 6.) AB határozat, ABH 2000, 117, 126]. Ha egyfelől az uszítás túl szűken és használhatatlanul vonja meg a tilalmazható „szélsőséges” közlések körét, másfelől – legalábbis az egyezmény felől nézve – a kör túl tág.
22. Az okfejtés nem található a 14/2000. (V. 12.) AB határozatban.
23. A szakirodalomban jól ismert álláspont szerint a sajtó elhallgattatására a kártérítés éppúgy alkalmas, mint a szabadságvesztés. A büntetőper a fokozottabb eljárási garanciák miatt adott esetben akár kedvezőbb is az eljárás alá vont személy számára.
24. A T/5179. számú törvényjavaslat becsmérlés tényállásával – és talán az izgatással – kapcsolatban persze más szempontok is felhozhatók, amelyek a büntetőjogi fellépés alkotmányosságát megkérdőjelezzik. Az alkotmánybírósági határozat is említi az alkotmányos büntetőjog „határozottságot és egyértelműséget előíró” követelményét. Az izgatási, becsmérlési tényállások valóban nem elég határozottak.
25. Az Alkotmánybíróság nem tekinti alkotmányos – tehát feladatkörébe tartozó – problémának, hogy az uralkodó joggyakorlat szerint a rasszista közlésnek csak az azonosítható címzettje lehet sértett, hiába éri objektíve sérelmet mások méltóságát is. Ez cinikusnak tűnik, de konzekvens. A korábbi precedensek – például a rémhírterjesztés tényállásával foglalkozó 18/2000. (VI. 6.) AB határozat (ABH 2000, 117, 129) – hasonló álláspontot képviselnek. Megfelel az álláspont a hatalmi ágak elválasztása elvének is, amennyiben a megfelelő szabályok megalkotását a törvényhozásra bízza. Igaz, azt is megtehetne volna az Alkotmánybíróság, hogy az egyébként említett alkotmányos korlátozási lehetőségek közt említi, hogy a méltóság magánjogi sértettjei közé nem csak a közvetlen sértett tartozik. Hogy erre nem vállalkozott, az azzal is összefügghet, hogy a korlátozás nélküli kártérítési perindítás talán mégsem jó megoldás, tekintettel a visszaélések lehetőségére.
26. A holokauszttagadás alkotmányosságát megállapító német alkotmánybírósági döntés hosszan idézi a speciális német felelősségről a Szövetségi Bíróság által mondottakat. Ez a speciális felelősség alapozta meg részben a (szűk és világos) tartalom szerinti megkülönböztetés és a büntetőjogi fellépés alkotmányosságát. „Az a történel-

- mi tény, hogy az ún. nürnbergi törvények szempontjai szerint emberi lényeket választottak ki és megfosztották őket individualitásuktól, hogy megsemmisítsék őket, a Szövetségi Köztársaságban élő zsidókat különleges személyes kapcsolatba helyezi polgártársaikkal...” [BVerfGE 90, 241. (1994)].
27. Az 1992-es határozat későbbi, konkrétabb fejtegetéseiben, noha azok a rendszerváltás kontextusához kötöttek, a „gyalázkodásra bírálattal kell feleljen” szemlélet érvényesül a közvélemény alakulásának egészére vonatkozó felfogás helyett.
 28. Ezek összefoglalására lásd a 14/2000. (V. 12.) AB határozatot.
 29. Természetesen például a „kulákok” is szerepelhetnek e listán, de ellentétben a fajjal, a kulák virtuális csoport.
 30. A kumulatív hatások pszichológiája szerint a hatások nem pusztán összegződnek, de felerősödnek. Drámai példája ennek, amikor a családon belüli rendszeres erőszak áldozata egy önmagában jelentéktelen eset kapcsán veszti el önkontrollját: a folyamatosan kínzott élettárs egészen triviális sértésre „indokolatlan, nem provokált” gyilkossággal válaszol. Egyes országok ítélkezési gyakorlata tekintettel van a battered woman syndrome-ra, és enyhébben minősíti a cselekményt.
 31. A 13/2000. (V. 12.) AB határozat és a 14/2000. (V. 12.) AB határozat olyan elvi szempontokat tartalmaz, amelyek a szélsőséges rasszista közlések tiltásának alkotmányosságát megalapozhatják. Ebből azonban nem következik, hogy a nemzeti jelképek védelme vagy az önkényuralmi jelképhasználat büntetése szükségképp alkotmányos, még ha hasonló intézkedések más európai országokban is szokásosak.
 32. ABH 2000, 83, 95. Ez az idézet azt mutatja, hogy mégiscsak léteznek olyan tartalmak, amelyek nem esnek a véleménynyilvánítás szabadsága körébe. Az alkotmányos renddel összeegyeztethetlenség azonban olyan tág, visszaélésre alkalmas kategória, amely közvetlenül nem szolgálhat a szóláskorlátozás alapjául. Csak azért idézem az álláspontot, hogy jelezzem, a becsmérlés bizonyos eseteinek kriminalizálása nem ellentétes az Alkotmánybíróság egyébként hirdetett felfogásával, amit szerencsére ilyen szélességben, további megfontolások nélkül az Alkotmánybíróság nem alkalmaz.
 33. Felvethető, vajon nem kellene-e az alkotmány 70/A. § (1) bekezdésében említett valamennyi tiltott megkülönböztetés miatt – vagy minden ott említett védett tulajdonság szerinti közösséggel kapcsolatban – tiltani az uszítást vagy valamiféle alkotmányosan tiltható izgatást. Ennek elmaradása nem önkényes a legsúlyosabb támadás, sérelem kiválasztása esetén, másrészt a történelem különbséget tett ezek közt a csoportok közt sebezhetőségük szempontjából. Ez alapozta meg az önkényuralmi jelképek kiválasztását.
 34. Technikailag persze „igaza” volt az igazságügyi kormánynak, amikor a választott megközelítéssel próbálkozott, hiszen az izgatásnak eltérő értelmezése is lehetséges lett volna, illetve volt is, ami lehetővé tette volna a fellépést egyes szélsőséges, értds egyes zsidózó, cigányozó kijelentésekkel szemben. A Legfelsőbb Bíróság azonban nem ebbe az irányba vezette a bíróságokat, hanem a jogbiztonság vélt szempontját kívánta szolgálni, és a bírák dolgának megkönnyítése érdekében a clear and present danger felé haladt. Ez immár sokadik példája annak, mennyire problematikus alkotmányvédelmi szempontból, ha a rendesbíróságok gyakorlata felett nincs ellenőrzése az Alkotmánybíróságnak. Másfelől persze a jelen megoldás csökkenti az Alkotmánybíróság túlhatalmának veszélyét: a rendesbíróságok, amelyek alkotmánybírósági ellenőrzés nélkül alakítják a jogot, ellensúlyozzák a gyakorlat konkrétumai iránt kevésbé fogékony Alkotmánybíróságot.
 35. Ez utóbbi kezelésére nem találtam megfontolásra érdemes megoldási módot: szóba jöhet valamely faj, kisebbség inherensen hátrányos tulajdonságúként való megjelölése.
 36. Az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlata szerint az eset minden körülményét mérlegelni kell az arányosság megállapításához. A korlátozások szükségessége szempontjából igen fontos, hogy a szankció milyen súlyos.
 37. Hasonló – az esküdtszéki instrukcióban szereplő – vélelmeket a többség a Virginia versus Black-ügyben alkotmányellenesnek talált, de elsősorban az Egyesült Államokra jellemző büntetőeljárási előírások (a vallomás megtagadása) megsértése miatt. Az Emberi Jogok Európai Bírósága alkotmányosnak talál büntetőjogi vélelmeket.
 38. Az egyes javaslatokat, amennyire lehet, külön törvényként célszerű benyújtani, hogy valamely szabály körüli alkotmányossági huzavona ne érintse a többit. Jogalkotási szempontból egyébként is az a helyes, ha minden meglevő törvény módosítása külön törvényben történik és nem salátatörvényben.
 39. Büntetőjogászok és közgondolkodók bizalmatlanul, olykor megvetéssel beszélnek az olyan jogalkotásról, mely közfelháborodásra válaszol. A tapasztalat szerint a harag rossz tanácsadó, a pánik és más érzületek tipikusan rossz, alkalmi jogi megoldást diktálnak. A társadalmi felháborodást mint társadalomlélektani jelzést azonban nem lehet pusztán ésszerűtlenségként figyelmen kívül hagyni. A morális indignáció éppen a racionális érvek mögött elbúvó erkölcsatlenség bírálata lehet. Más kérdés, hogy a morális indignáció diktálta megoldást a jogásznak a lehető legnagyobb szkepszissel kell kezelnie. De ettől még a felháborodás valóban rendezendő problémára irányíthatja a figyelmet.
 40. A félreértések elkerülésére: ez nem azt jelenti, hogy politikai közszereplő viszonylag szűk körben terjesztett bizalmas nézetei nem érdemelnek nagy nyilvánosságot, s hogy célszerűbb, ha nagy példányszámú lapok az ilyesmit nem is említik, mert ezzel csak bolhából elefántot csinálnak.